

Jan Timmer

Die man van Philips

2018 Prometheus Amsterdam

© 2018 Jan Timmer

Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio

Foto omslag Deirdre Dorsey

Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen

Lithografie afbeeldingen BFC Graphics

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3640 6

Betuwse jeugdijaren

Lienden, een dorp in de Betuwe tussen de Rijn en de Waal, omgeven door boomgaarden, toen nog een veerpont verwijderd van Rheden en op 12 kilometer afstand van Tiel, de stad van Flipje. Er waren drie molens: twee graanmolens in het dorp en een schilderachtige watermolen, die het water in de Marspolder achter de Rijndijk op peil moest houden. De Nederlands hervormde kerk met haar 40 meter hoge toren en de openbare lagere school lagen beide aan het school/kerkplein waarop lindebomen stonden. Het plein, aan één kant afgesloten door een muur, had iets van dorpse geborgenheid, van een leven dat overzichtelijk was en houvast bood. Het was een ideale plek voor kinderspelletjes. Aan het plein lag het snoepwinkeltje van Van de Peppel, die toen al begreep dat een vestigingsplaats dicht bij de consument belangrijk was. Niet dat de kinderen veel te verteren hadden: eens per week kreeg je tweeënhalve cent om de favoriete versnapering ‘zwart-wit’ te kopen en op hoogtijdagen, zoals tijdens de najaarskermis, kreeg je wel eens een stuiver. Lienden was aan het eind van de jaren dertig en gedurende de oorlog geen rijke gemeente. Je had weliswaar welgestelde herenboeren, wonend in prachtige, typisch Betuwse boerderijen, waarvan er gelukkig veel bewaard zijn gebleven, en verder waren er de notabelen: burge-

meester, dokter, dominee en schoolhoofd. Een middenstandsgroep bestond uit bakkers, kruideniers en kappers, eigenlijk een soort zzp'ers, die door gebrek aan werkgelegenheid hun heil hadden gezocht in het beginnen van een eigen bedrijf. Maar doordat zij met te velen een weinig koopkrachtige markt bedienden was de spoeling dun. Mijn vader was een van de dorpsbakkers, mijn grootvader van vaderskant was kruidenier, transportondernemer en exploitant van zaal Torezicht bij Jan van Roel, een gelegenheid waar muziek- en toneelvoorstellingen en dansavonden werden gehouden (hier speelde ik in mijn tienerjaren toneel en flirtte ik met de meisjes op de dansvloer). Het gros van de bevolking bestond uit seizoenarbeiders, werkend in de landbouw, fruitteelt en steenindustrie. Een hard bestaan en een hele toer om in de wintermaanden, zonder werk, de eindjes aan elkaar te knopen. Het was extra zwaar omdat grote gezinnen destijds de norm waren – mijn vader kwam uit een gezin met acht kinderen, bij mijn moeder waren ze met zessen.

Ik heb deze strijd om het bestaan van nabij meegemaakt omdat mijn moeder uit zo'n groot arbeidersgezin kwam. Haar vader en drie broers werkten op de steenoven, zoals de steenfabriek genoemd werd, haar twee zussen deden huishoudelijk werk en mijn moeder zelf is dienstmeisje geweest in het verre Amsterdam. Hoe het op een steenoven toeging leerde ik spelenderwijs, als ik met mijn tantes tussen de middag het warme eten naar de mannen ging brengen. Mijn favoriet was de stoomlocomotief, die de bakken met klei voorttrok.

De spil in dat gezin was mijn formidabele grootmoeder. Halfzijdig verlamd door een hersenbloeding, was zij toch een toonbeeld van wijsheid, kracht, inspiratie, doorzettingsvermogen, optimisme en levenslust. Nooit heb ik haar horen moppen of klagen. Bij meningsverschillen – bijvoorbeeld hoogop-

lopende ruzies tijdens het kaarten – was zij het die de strijdende partijen bij elkaar bracht. Zij hield van het leven, ook van plezier maken. Haar kinderen en aanhang bezochten haar tijdens het weekend. Als oudste kleinkind, verwend door grootouders, ooms en tantes, koester ik dierbare herinneringen aan die bezoeken. Na het kaarten werd het vloerkleed opgerold en met grootmoeder als dansmeester en een van mijn ooms op mondharmonica werd er gedanst: de polka, de veleta (*ken je de veleta niet, mooier dans bestaat er niet*), de mazurka en de wals (linksom) waren favoriet. Telkens als ik Gerard Cox ‘Toen was geluk heel gewoon’ hoor zingen, komt deze jeugdherinnering weer boven. Met mijn moeder, die na de dood van mijn grootmoeder moeiteloos de rol van mater familias had overgenomen, heb ik ook toen ze al hoogbejaard was op Betuwse bruiloften en partijen de dansen van weleer gedanst. Later in je leven besef je hoe rijk je bent als je de kunst verstaat van het genieten van de kleine dingen in het leven. Ik prijs me gelukkig dat ik in mijn jongensjaren daar zo’n inspirerend voorbeeld van heb gezien.

Ook in mijn geheugen gegrift zijn de bezoeken, met mijn moeder, aan het huis van mijn grootmoeder en grootvader op woensdagmiddagen in de zomer, als ik vrij van school had. Toen de kinderen uit huis waren, hadden zij een keurig vrijstaand huis gebouwd, met tuin en een kleine kersenboomgaard. Later begreep ik hoeveel soberheid en spaarzaamheid hiervoor nodig waren geweest, in het licht van de karige verdiensten en de zorg voor een groot gezin. Mijn grootvader had gevoel voor tuinieren en hij was een perfectionist, niemand kon een tuin zo mooi aanharken als hij, niemand knipte de ligusterheggen zo fraai als hij. Langs het tuinpad van mijn opa groeiden kruisbessen, rode bessen, frambozen en aardbeien, die ik altijd eerder wilde opeten dan hij verantwoord vond. Dé attractie van de tuin was een prachtig prieeltje, be-

groeid met heerlijk ruikende jasmijn, kamperfoelie en rozen, waarin mijn grootmoeder ons opwachtte met thee en een koekje.

Bij het lezen van reclames voor high tea of wanneer in reisfolders over idyllische bestemmingen wordt gerept, denk ik met weemoed terug aan het prieeltje van mijn oma.

Het opgroeien in een klein dorp had zijn bekoring. Je behoorde tot iets wat overzichtelijk was. Je kwam gemakkelijk in aanraking met mensen uit verschillende sociale geledingen, je ging naar school met de zoons en dochters van de notablen en met kinderen uit minderbedeelde gezinnen. De lagere school verschafte solide onderwijs, door leerkrachten die vaak decennialang aan een school verbonden waren. Het waren vakmensen die aanzien en vertrouwen genoten. De onderwijzer heette nog geen Piet en ouders hadden nog niet de gewoonte er in een conflict voetstoots van uit te gaan dat de schuld bij de leerkracht lag en niet bij hun briljante zoon of dochter. (Deze schaduwzijde van de mondigheid doet zich trouwens tegenwoordig op meerdere terreinen voor, niet in het minst in de relatie tussen arts en patiënt.) Ik heb veel gehad aan mijn lagerschoolopleiding, die toen nog niet kon profiteren van de vele wetswijzigingen, systeemveranderingen en bureaucratische inmenging die later – onder het mom van vooruitgang – zijn geïntroduceerd. Ik begeef me hier op het gladde ijs van de grijsaard: losgeslagen van de werkelijkheid, zonder respect voor onderwijsexperts en lijdend aan groteske verheerlijking van het verleden. Mijn steun en toeverlaat was meester Engelhard, eerst onderwijzer in klas 3, later hoofd van de school, die mij motiveerde en stimuleerde, ook nog toen ik later – als eerste in de familie van mijn vader en die van mijn moeder – naar het middelbaar onderwijs ging en op

de RHBS in Tiel zat. Hij hield er soms bijzondere opvoedkundige opvattingen op na, zoals de keer dat hij mij uit klas 2 haalde om in zijn klas 3 op het schoolbord, onvoorbereid, een som op te lossen. Volgens moderne inzichten waarschijnlijk kwetsend voor de derde klas en gevaarlijk voor mij: bij succes loopt hij naast zijn schoenen, bij falen verliest hij zijn zelfvertrouwen.

Bij gebrek aan tv, iPhones, internet en wat dies meer zij, was de jeugd aangewezen op eigen initiatief en fantasie om de verveling te verdrijven. Sommige bezigheden vielen onder het in onbruik geraakte begrip kattenkwaad: belletje trekken (luiken kloppen bij gebrek aan een bel), een oude portemonnee aan een dun draadje op de weg leggen en wegtrekken als de ‘vinder’ bukt om hem op te rapen. Appels en walnoten jatten bij de boeren behoorde ook nog tot dit, juridisch ietwat opgerekte, begrip. Op oudejaarsavond was er carbidschieten. Een melkbus werd vastgesjord aan een boom, gevuld met wat carbid, besprenkeld met water, de deksel er vast opgedrukt. Met een kaars, bevestigd aan een lange stok, werd via een gat aan de onderkant van de melkbus een ontploffing veroorzaakt, waardoor de deksel – aan een lang touw gebonden om zoeken in het donker te voorkomen – eraf vloog. Op nieuwjaarsdag gingen kinderen bij de meer vermogenden in het dorp ‘Nieuwjaar winnen’, een oud gebruik, beloond met versnaperingen of wat geld. In de winter was er schaatsen, sneeuwpoppen maken en sneeuwballen gooien. Het voorjaar begon met een ‘modeshow’ met Pasen. Er was gespaard om kleren te kopen, om elkaar de loef af te steken en er op zijn paasbest uit te zien. Slootje springen, al dan niet met polsstok, werd gecombineerd met vuurtje stoken: het dode gras aan de slootkanten werd in brand gestoken. Zo konden nat geworden kledingstukken worden gedroogd om ouderlijke toorn

te ontlopen, maar door de rooklucht aan je kleren viel je alsnog door de mand. Meikevers vangen, met een onduidelijk doel, was ook een geliefde bezigheid. Verder stonden vliegeren, hoepelen, knikkeren en landjepik op het repertoire. We vingen kikkervisjes en de kunst van het ‘snoeken’ werd beoefend: snoeken vangen met een lus van dun staaldraad. Voetbalwedstrijden op straat waren populair, vaak op klompen en tot ongenoegen van de omwonenden, die de politie waarschuwden. De wat oudere jongens organiseerden echte straatgevechten tussen rivaliserende buurtschappen, maar het bleef meestal bij kabaal en verbaal geweld. Het bijzondere was dat alle activiteiten zich buiten afspeelden. Toch was het begrip hangjongeren onbekend, bleef overlast beperkt en kwam drankmisbruik onder jongeren niet voor, omdat het geld ervoor ontbrak. In mijn jeugd hadden de zegeningen van de welvaartsstaat nog niet om zich heen gegrepen.

Kenmerkende gebeurtenissen van folkloristische aard waren de kersenpluk en het wekken van fruit, het innemen van groenten en de slacht, in slachtmaand november. Het kersen seizoen begon in de plaatselijke cafés met de verkoop bij opbod van de kersenoogst door de boomgaardeigenaren. Dit waren drukbezochte evenementen, waar de alcohol rijkelijk vloeide. Door het opgeklopte sfeertje van rivaliteit maakte Betuwse nuchterheid bij de bidders soms plaats voor vermetelheid en bravoure. Het kon het verschil maken tussen financieel gewin of ramspoed. Het zich deskundig voelende publiek voorzag de biedingen van goedkeurend of afwijzend commentaar. De kersenpluk was een feest. Een versierd verkoopstalletje aan de weg, feestslingers tussen de bomen, hele gezinnen die hielpen met de oogst, plukkers op klompen die halsbrekende toeren uithaalden op hun lange ladders – laagstam fruitbomen waren er nog niet –, een borrel op zijn tijd

en lawaai, heel veel lawaai, om de spreeuwen te verjagen. Scholieren verdienden een centje bij met ‘kersen keren’, een wat vreemde benaming, omdat het immers ging om het keren van de spreeuwen.

In het pre-koelkast-vrieskist-supermarkttijdperk zorgden de mensen voor voldoende winterproviand door fruit in te maken in weckflessen en groenten in het zout: in Keulse potten, afgedekt met een witte doek, een plank en een steen erop om de groente onder het zoute water te houden. (Favoriete gerechten bij ons thuis: zuurkool met spek, boerenkool met worst en snijbonen met witte bonen.) Doordat veel werk in korte tijd moest worden gedaan hielpen families en burens elkaar, het was onderdeel van de gemeenschapszin. Meer nog was dat het geval wanneer in november de slachtperiode aanbrak. In vrijwel elk gezin werd een varken geslacht, dat buiten aan een ladder te drogen werd gehangen. Vrijwel niets van het varken werd weggegooid: met de darmen werd worst gemaakt, er werden hoofdkaas, zult en balkenbrij vervaardigd, de potten en de oren waren favoriete bestanddelen voor de erwtensoep, het overige vlees werd gepekeld of gerookt. Het dorp was een zelfvoorzienende gemeenschap, een levensstijl die tegenwoordig op beperkte schaal weer wordt nagestreefd.

Het leven speelde zich af in een klein gebied, de rivieren vormden een natuurlijke barrière. Weliswaar is er vanuit de Marspolder het fraaie vergezicht op Rhenen met zijn Cunertoren, maar met ‘die lui aan de verkeerde kant van de Rijn’ hadden ze niets. Met de mensen van ‘over de Waal’ zo mogelijk nog minder. Die waren immers rooms en dus niet geheel te vertrouwen, een meer voorkomend vooroordeel, in de tijd dat religieuze scheidslijnen nog niet waren vervaagd door de oecumenische gedachte. Boudewijn de Groot zal in de jaren

zestig met zijn tophit ‘Land van Maas en Waal’ ongetwijfeld aan de verbroedering hebben bijgedragen. Konden de Liendenaars dus niet van ruimdenkendheid beschuldigd worden, een aantal deugden hadden ze wel. Niet verder springen dan de polsstok lang is, niet naast je schoenen lopen, niet bij de pakken neerzitten, vertrouwen op gezond verstand, gewoon doen is al gek genoeg, wars zijn van kapesones, gebrek aan autoriteitenvrees, spaarzaamheid en werklust zijn een aantal kwalificaties die op hen van toepassing waren. Het merendeel van de Liendense bevolking was van Nederlands-hervormde snit, maar ze waren nogal vrijzinnig van aard en actieve kerkgaan- gers waren het niet. Het aantal kerkbezoekers hing er sterk van af of er een ‘lichte’ of ‘zware’ dominee op de kansel stond. Het protestantisme munt niet uit in eenduidigheid, dus waren er ook in Lienden één of meer gereformeerde stromingen, die in de volksmond tot de ‘fijne kerk’ werden gerekend. Die kleine minderheid had haar eigen conservatieve zeden en gewoonten en nam nauwelijks deel aan het overige dorpsleven. Lienden lag niet ver van de Biblebelt, maar maakte er geen deel van uit.

In onze tienerjaren hadden we te maken met de beperkingen van de geografische ligging van ons dorp. Een uitstapje naar Ouwehands Dierenpark in Rheden of naar de kermis of bioscoop in Tiel gaf zo ongeveer de grens van onze fietsmobiliteit aan. Met de komst van de Solex en andere brommers werd onze actieradius vergroot. Nadat we ons rijbewijs hadden gehaald, huurden we in het weekend wel eens een auto om onze netten nog verder uit te gooien. Pas in 1948, het kroningsjaar van koningin Juliana, kwam ik op vijftienjarige leeftijd voor het eerst in het ‘decadente’ Amsterdam.

Disco’s en popconcerten bestonden nog niet. Danslokalen

waren er wel en op dansles werden ons de fijne kneepjes van de foxtrot, de Engelse wals en de tango geleerd, inclusief de bijbehorende dansetiquette. Op de les voor gevorderden gingen men over op de chachacha, de rumba en de samba. Op vertiergebied was er ook het jaarlijkse Pinkstermuziekfestival van de Harmonie Amicitia. Muziekgezelschappen streden om de muzikale eer, er waren kermisattracties en een grote danstent. Een hoogtepunt op de sociale kalender van het dorp. De ruitvereniging organiseerde concours hippiques, ooit met een spectaculaire demonstratie van paardrijkunst door heuse (?) Kozakken. De voetbalclub vervulde een belangrijke rol in het sociale leven. Wij speelden in de onderafdeling van de Nijmeegse Bond en hebben nooit onze doelstelling – promotie naar de 4de klasse KNVB – kunnen waarmaken. Op vrijdagavond werd de opstelling opgehangen in café Torenzicht. Altijd spannend om te weten of je was opgesteld; of je, in hedendaags jargon, in de basis stond. Ik ben vele jaren actief geweest, ook nog toen ik in Eindhoven werkte. We waren een noodlijdende club en we gingen naar de meeste uitwedstrijden met de fiets. Op toernooien speelden we tegen aartsrivalen Ingen en Maurik (die in een andere competitie uitkwamen), vriendschappelijke ontmoetingen, die bekendstonden als ‘bloed aan de paal’-wedstrijden. Als oud-Liendenaar en oud-lid vervult het mij met trots, dat FC Lienden in 2014/15 het hoogst haalbare in het amateurvoetbal heeft bereikt: kampioen van Nederland.

De tv-loze winteravonden konden wat lang en saai zijn, maar gelukkig was er de *Bonte Dinsdagavondtrein* met coryfeeën als Snip en Snap, Bobbejaan Schoepen, Lou Bandy en Willy Alberti. Onheilspellend was het hondengeblaf in de hoorspelserie *The Hound of the Baskervilles* en ondraaglijk de spanning in de detective-serie *Paul Vlaanderen*, die feilloos de grootste